

पूर्वं धान्यासादनं गम्यते, सुरवे निवेदयेदिति, खल्व
दृश्यदाने आचार्यायैव अन्नं प्रदाय ऋत्विग्भ्यो यथा-
शक्तिं सुवर्णादि दद्यात् । सहस्रपलादिद्रव्यदाने तु प्रकृति-
वद्व्यवस्था, खल्वतरेष्वेकाग्निं तेषुपि द्रव्या” हेमा०दा०
हरिण्याश्वरथ पु० हरिण्येन निर्मितः अश्वः तद्युक्तारथः ।
तुलादिषोडशमहादानमध्ये दानार्थं स्वर्णादिना १ क-
ल्पिते सुवर्णमयाश्वयुक्तरथे २ तद्दाने न० । तद्विधिर्यथा
“अथातः संप्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम् । हरिण्य्रा-
श्वरथं नाम महापातकनाशनम् । पुण्यं दिनमथासाद्य
कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् । लोकेशावाहनं कुर्यात् तुला-
पुरुषदानवत् । ऋत्विग्मण्डपसम्भारभूषणाच्छादनादि-
कम्” । तुलापुरुषदानवदिति, सत्स्यपुराणोक्ततुलापुरुष-
दानवद्वेदितव्यम्, आदिशब्दस्यापि पूर्ववदेव व्याख्या
“कृष्णाजिने तिलान् कृत्वा काञ्चनं कारयेद्द्रव्यम् । अ-
ष्टाशं चतुरश्रं वा चतुश्चक्रं सकृत्करम् । इन्द्रनीलेन
कुम्भेन ध्वजरूपेण संयुतम् । लोकपालाष्टकोपेतं
पद्मरागदलान्वितम्” । अत्र तिलानां रथस्य च परि-
भाषापेक्षायां पुरुषेच्छया नियमः प्रकृतौ परिभाषा-
अवशात्, केचित् तु सन्निधानात् हेमहस्तिरथादि-
दानस्थितं तिलानां दूषणपरिभाषात्वमिह वदन्ति ।
कूर्मः युगाधारकाष्टम् । ध्वजो दशरथः, स च रथस्य
सौवर्णत्वात् सौवर्णं एव तथा चोपरिस्थितेन इन्द्रनील-
मणिसमेने कलशेन युक्तः कर्त्तव्यः । लोकपालस्य सुक्तं
ब्रह्माण्डदाने, “चत्वारः पूर्णकलशा धान्यान्यष्टौ दशैव
तु । कौशेयवस्त्रसंयुक्तसुरिणादितानकम् । मात्येक्षु-
फक्तसंयुक्तं पुरुषेण समन्वितम् । यो यज्जक्तः पुमान् कुर्यात्
स तन्नाम्नाधिवासनम्” । वितानमत्र पञ्चवर्षं,
पुरुष इष्टदेवताकारः सौवर्णरथे स्थापनीयः । वस्त्रोपान-
हपादुकाश्च । “मोभिर्विभवतः साङ्गं दद्याच्च शयना-
सनम् । आभारान्त्रिणाडादृङ्गं शक्तितः कारयेद्बुधः” ।
भारः पलसहस्रद्वयम्, एतच्च सुवर्णमानं ध्वजपुरुष-
लाकपालाश्च चक्ररत्नसहितस्य वेदितव्यम् । “अष्टमी-
रथसंयुक्तं चतुर्भिरथ वाजिभिः । द्वाभ्यामथ युतं दद्या-
त्तैमसिंहध्वजान्वितम्” । हैमेन सिंहाङ्कितेन युक्तमिति
अष्टाश्वपक्षे, चतुरश्वपक्षे च इन्द्रनीलमयकुम्भो ध्वजे
कार्यः, अश्वद्वयपक्षे हैमसिंह इति व्यवस्था । “चक्र-
रत्नावुभौ तस्य तुरगस्यावयाश्विनौ । पुण्यं कालं ततः
प्राप्य पूर्ववत् स्नापितो द्विजैः । शुक्लमात्यम्बरो दद्या-

दिमं मन्त्रसुदीरयेत्” । हेमा० दा० मत्स्यपुराणीयम् ।
हिरुक अय्य० हि-वा० उक्तिक् रू च । १वर्जने २त्यागे मनो०
२विनाशे ३मध्यार्थे ४सामीप्ये च अमरः । ५अधमे शब्दच०
हिल हावकरणे तु० प० अक० सेट् । हिलति अछेलीत् ।
हिलमोचि(ची) स्त्री हिल-क सुच-इत् कर्म० वा डीप्
(हेलेच्चा) शाक्ते शब्द० स्त्रार्थे क तत्रैव शब्दच० ।
“शोधं कुष्ठं कर्म पित्तं हरते हिलमोचिका” भावप० ।
हिल्ल पुंस्त्री० हिल-लक् । प्रसारखगे शब्दच० । स्त्रियां डीप्
हिल्लोल दालने अद० च० उभ० सक० सेट् । हिल्लोलयति ते
अजिहिल्लोलत् ।
हिल्लोल पु० हिल्लोल-अच् । १तरङ्गे “हृदि कृत्वा स्त्रियः
पादौ कराभ्यां धारयेत् करौ । यद्येष्टं ताडयेद्दु योनिं
बन्धो हिल्लोलसंचक्रः” रतिस० उक्ते २रतिबन्धभेदे ।
अज् । श्दोलने ।
हिल्वला स्त्री इल्लना+एषो० । ऋगशिरानकृत्वशिरोदेशस्यै
पञ्चतारात्मके ऋगव्याघ्रे शब्द० । [न्वीत् ।
हिव प्रीणने स्त्रा० प० सक० सेट् इदित् । हिवति अहि-
हिवुक न० हिवि-उकक् नि० । लग्नाच्चतुर्थे स्थाने ज्यो० ।
हिस बध्ने वा चु० उ० पक्षे रुधा० प० सक० सेट् इदित् ।
हिनस्ति हिंसयति ते अहिंसीत् अजिहिंसत् ।
ही अय्य० हि-डी । १विषय्ये अमरः । २दुःखे श्विषादे
३हेतौ मेदि० । ५शोके च शब्द० ।
हीन त्रि० पर० हा-क्त तस्य नः ईत्त्वम् । १जने २निन्द्ये
अमरः । ३अधमे त्रि० । व्यवहारे ४प्रतिवाङ्मिभेदे पु०
जटा० “अन्यवादी क्रियाहोपी नोपस्यायी निरुत्तरः ।
आहृतप्रपन्नायी च हीनः पञ्चविधः स्मृतः” नारदः ।
हीनवादिन् पु० कर्म० । “पूर्ववाद् परित्यज्य योऽन्यमालम्बते
पुनः । वादसंक्रमणाज्ज्ञेयो हीनवादी स वै नरः”
अत्युक्ते व्यवहारे १वादिभेदे । २सूक्ते हेमच० ।
हीनाङ्ग त्रि० हीनमङ्गं यस्य । स्वभावतो न्यूनाङ्गयुते
“हीनाङ्गं विकलाङ्गं च” इति स्मृतिः । स्त्रियां वा
डोप् सा च । २रूपपिप्पल्यां हेमच० । [ताल्] भरतः ।
हीन्ताल पु० हीनस्तालो यस्मात् प्रथो० हिन्तालवृत्ते (हँ-
हीर न० ह्र-क नि० । १वर्जने २हीरके च । २शिवे ३सर्पे पु०
हेमच० । ४हारे ५सिंहे च पु० इल्लक्ष्मणां ७तैलाम्बुके
स्त्री मेदि० । दपिपीलिकायां हेमच० । ८काष्ठीयां च स्त्री
राजनि० स्त्रार्थे क । हीरक (हीरा) मणिसंभेदे शब्द० ।
वज्रगण्डे ८४४१ पु० दृश्यम् ।